

मुलुक बाहिर उपन्यासको पात्र विधान

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्काय नेपाली केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत नेपाली
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको
प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोध पत्र

शोधकर्ता

राज कुमार थारु कुमाल

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्व विद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७१

मुलुक बाहिर उपन्यासको पात्र विधान

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्काय नेपाली केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत नेपाली
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको
प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोध पत्र

शोधकर्ता

राज कुमार थारु कुमाल

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्व विद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७१

शोध निर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) द्वितीय वर्षका छात्र श्री राजकुमार थारु कुमालले मुलुक बाहिर उपन्यासको पात्र विधान शीर्षकको यो शोध पत्र मेरा निर्देशनमा परिश्रमपूर्वक सम्पन्न गर्नु भएको हो । उक्त शोध कार्य स्नातकोत्तर तहका स्तरको अपेक्षा अनुसार रहेकाले यससँग म सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका निम्ति सिफारिस गर्दछु ।

.....
उपप्रा.लेखराज खतिवडा
शोध निर्देशक
त्रिभुवन विश्व विद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

मिति : २०७१।०८।२२

त्रिभुवन विश्व विद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत विश्व विद्यालय क्याम्पसका छात्र श्री राजकुमार थारु कुमालले त्रि.वि.वि. स्नातकोत्तर तह (एम. ए.) नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नु भएको मुलुक बाहिर उपन्यासको पात्र विधान नामक शोध पत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध पत्र मूल्याङ्कन समिति

१. प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम .....
विभागीय प्रमुख
२. उपप्रा. लेखराज खतिवडा .....
शोध निर्देशक
३. प्रा. केशव सुवेदी .....
बाह्य विशेषज्ञ

मिति : २०७१/०८/२५

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोध पत्र मैले श्रद्धेय गुरु श्री लेखराज खतिवडाको कुशल निर्देशनमा तयार गरेको हुँ । कार्यगत व्यस्तताका बिचमा पनि आफ्नो अमूल्य समय मिलाएर बेलामा मलाई आवश्यक सुभाब, सल्लाह र निर्देशन दिनु हुने शोध निर्देशक गुरुप्रति सर्वप्रथम हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

यस शोध कार्य लेखनका लागि शोध प्रस्ताव स्वीकृत गरी आवश्यक सल्लाह र सुभाब दिनु हुने विभागीय प्रमुख प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतमप्रति कृतज्ञ छु । शोध पत्र तयार पार्ने सिलसिलामा उचित सल्लाह दिने आदरणीय गुरुहरूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । विभिन्न पत्रपत्रिका र पुस्तकहरू उपलब्ध गराई शोध कार्य गर्न सहयोग गर्ने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय परिवारलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

उच्च शिक्षा अध्ययनमा सधैं प्रेरित र सहयोग गर्ने बुबा, आमा, भाइ मंगल प्रसाद लगायत परिवारका अन्य सदस्य एवम् नातेदारहरूप्रति सधैं म ऋणी छु ।

अध्ययनका क्रममा सदैव हौसला प्रदान गर्ने जीवन साथी शिला चौधरी प्रति हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु । यसै गरी समयमा नै शोध कार्य समापन गर्न सहयोग गर्ने मित्रहरू बामदेब भण्डारी, गुरुवचन चौधरी, जुद्ध बहादुर के.सी. कोमल नारायण चौधरीलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्त्यमा व्यवसायिक व्यस्तता हुँदाहुँदै पनि शोध पत्र टङ्कण गर्ने युनिभर्सल फोटो कपी एण्ड कम्प्युटर सेन्टरका सुभाष खत्रीप्रति हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा यस शोध पत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर समक्ष पेस गर्दछु ।

.....
राजकुमार थारु कुमाल

शैक्षिक सत्र : २०६७/०६८

क्रमाङ्क : २९४

मिति : २०७१।०८।२८

विषय सूची

पेज नं.

परिच्छेद एक शोध परिचय

१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्या कथन	२
१.३ शोध कार्यको उद्देश्य	२
१.४ पूर्व कार्यको समीक्षा	२
१.५ शोध कार्यको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता	६
१.६ शोध कार्यको सीमाङ्कन	६
१.७ सामग्री सङ्कलन र शोध विधि	७
१.८ शोध पत्रको रूपरेखा	७

परिच्छेद दुई

पात्र विधानको सैद्धान्तिक परिचय

२.१ विषय परिचय	८
२.२ उपन्यासको अर्थ र परिभाषा	८
२.२.१ शब्दकोषद्वारा दिइएको परिभाषा	१०
२.२.२ साहित्यकारले दिइएका परिभाषा	११
२.३ पात्र विधानको सैद्धान्तिक परिचय	११
२.४ उपन्यासका पात्र विधानका आधारहरू	१५
२.४.१ लिङ्गका आधारमा	१५
२.४.२ कार्य भूमिकाका आधारमा	१५
२.४.३ स्वभावका आधारमा	१६
२.४.४ जीवन चेतनाका आधारमा	१६
२.४.५ प्रवृत्तिका आधारमा	१६
२.४.६ आसन्नताका आधारमा	१७
२.४.७ आवद्धताका आधारमा	१७
२.५ पात्रका प्रकारहरू	१७
२.५.१ गतिशील र गतिहीन	१७

२.५.२ यथार्थ र आदर्श	१८
२.५.३ अन्तर्मुखी र बहिर्मुखी	१८
२.५.४ गोला र च्याप्टा	१८
२.५.५ सार्वभौम र आञ्चलिक	१८
२.५.६ पारम्परिक र मौलिक	१९
२.६ उपन्यासका अन्य तत्त्वसंग पात्रको सम्बन्ध	१९
२.६.१ कथानक र पात्र	१९
२.६.२ परिवेश र पात्र	२०
२.६.३ उद्देश्य र पात्र	२१
२.६.४ भाषा शैली र पात्र	२२
२.७ निष्कर्ष	२४

परिच्छेद तिन

लैनसिंह वाङ्देलको औपन्यासिक यात्रा र प्रवृत्ति

३.१ विषय परिचय	२५
३.२ उपन्यास विधातर्फ अभिरूचि	२५
३.३ लैनसिंह वाङ्देलको औपन्यासिक यात्रा	२६
३.४ वाङ्देलका औपन्यासिक प्रवृत्ति	३१
३.४.१ सामाजिक यथार्थवादी प्रवृत्ति	३२
३.४.२ मानतावादी प्रवृत्ति	३३
३.४.३ अतियथार्थवादी प्रवृत्ति	३४
३.४.४ मनोद्वन्द्वको सफल प्रयोग	३५
३.४.५ प्रकृतिको यथार्थ र सुन्दर चित्रण गर्ने प्रवृत्ति	३५
३.४.६ प्रवासी नेपालीहरूको चित्रण गर्ने प्रवृत्ति	३६
३.४.७ कारुणिकताको चित्रण गर्ने प्रवृत्ति	३७
३.४.८ जीवनीमूलक उपन्यासका स्रष्टा	३७
३.४.९ निराशावादी जीवन दृष्टि प्रस्तुत गर्ने प्रवृत्ति	३८
३.४.१० पाश्चात्य शिल्पशैलीको प्रयोगगत प्रवृत्ति	३८
३.५ उपन्यासकार लैनसिंह वाङ्देलको योगदान	३९
३.६ निष्कर्ष	४२

परिच्छेद-चार
मुलुक बाहिर उपन्यासका पात्रहरूको चारित्रिक विश्लेषण

४.१ विषय परिचय	४३
४.२ प्रमुख पात्रहरू	४३
४.२.१ रनबहादुर	४४
४.२.२ म्याउची	४९
४.२.३ माहिला भुजेल	५४
४.२.४ मसिनी	५८
४.३ सहायक पात्रहरू	६३
४.३.१ दलबहादुर	६३
४.३.२ रूपा	६५
४.४ गौण पात्रहरू	६८
४.४.१ सेर्बा बूढा	६८
४.४.२ कान्छा राई	७०
४.४.३ खालिङ बूढा	७२
४.४.४ बूढी आमा	७३
४.५ अन्य पात्रहरू	७४
४.६ निष्कर्ष	७८

परिच्छेद पाँच
सारांश र निष्कर्ष

५.१ सारांश	८०
५.२ निष्कर्ष	८१
५.३ सम्भावित शोध शीर्षकहरू	८३
सन्दर्भ सामग्री सूची	८४

सङ्क्षेपीकरण सूची

क्र.सं.	क्रम सङ्ख्या
चौ.सं.	चौथो संस्करण
डा.	डाक्टर
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
ते.सं.	तेस्रो संस्करण
दो.सं.	दोस्रो संस्करण
ने.के.वि.	नेपाली केन्द्रीय विभाग
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
प्रा.	प्राध्यापक
पृ.	पृष्ठ
वि.सं.	विक्रम संवत्